

You have downloaded a document from

The Central and Eastern European Online Library

The joined archive of hundreds of Central-, East- and South-East-European publishers, research institutes, and various content providers

Source: Republika

Republic

Location: Serbia

Author(s): Dušan Bošković

Title: Podešavanje ratne slike

Regulation of the War Picture

Issue: 414-415/2007

Citation style: Dušan Bošković . "Podešavanje ratne slike". Republika 414-415:.

<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=216486>

Podešavanje ratne slike

Povodom knjige Nebolomstvo Bojane Stojanović Pantović i članka Božidara Jakšića u časopisu Filozofska istraživanja – objavljeno sve u Zagrebu, Hrvatska

Sa nelagodnom započinjem ovaj tekst jer je reč o većma delikatnoj temi, dakako pogodnoj za (nove) polemike. A ne bih voleo da iz ove *vesele beleške* proiziđe ikakva. Pokušao bih, naime, da izvršim samo analizu i manje komentare. Uostalom, žučne, a i one po tonu umerenije polemike oko ovih tema već su minule. Pa, zašto onda pisati nov sastav? Zbog analize, zbog argumenata, kako reko. I zbog osnovnog pitanja: *da li smo još u ratnom stanju?* Sve mi se čini da je i danas upravo to slučaj u izvesnim krugovima, doduše veoma uticajnim: i u Srbiji, i – kako mi izgleda – u Hrvatskoj. Ratoborci, tihi ili otvoreni, i sa jedne, i sa druge strane. A vreme je miru, bez ikakve sumnje.

U pitanju je jedan rad Božidara Jakšića objavljen u zagrebačkom časopisu *Filozofska istraživanja*, te jedna knjiga Bojane Stojanović Pantović, izašla pre nešto više od godinu dana u Zagrebu. Po prirodi stvari, dami dajem prednost, pa ću najpre reći nešto o njenom usudu oko *Nebolomstva*.

Prvo bih se osvrnuo na ono što zbori probrani polemika budući da ih je bilo znatno više u stvarnim situacijama. Pažnju zaslužuje tekst »Podešavanje slike«, proizišao iz pera Slavka Gordića. Objavljen je u našem *najstarijem*, to će reći istovremeno i elitnom časopisu *Letopis Matice srpske* iz Novoga Sada, čiji je glavni i odgovorni urednik bio ravnih 12 godina (1992–2004). Ovaj podatak je utoliko važan jer je *LMS* jedan od stubova našeg dominantnog književnog kanona. U odnosu na njega, to će reći kanon, strogo je, čini se, *ukorena* Bojana Stojanović Pantović; inače, bila je – sve donedavno – višegodišnja redovna književna kritičarka, prevashodno za poeziju, *najstarijega*, pak, beogradskog dnevnog lista *Politika*. Može se pretpostaviti da, osim određenih časopisa, i poneke novine, na primer predočeni dnevni list, mogu imati značajnu ulogu kako u formiranju tako i podršci dominantnom književnom kanonu. Ali, o tome drugom prilikom, možda.

Šta je zapravo rekao Slavko Gordić u svome osvrtu/polemici, u – kako kaže – »neveseljoj belešci«? ¹ Najpre, vidi se da je tekst, s jedne strane, pisan biranim rečima, ali s vrlo jasnom poentom: od toga da su »reči koje slede apsolutno neškodljive«, ² pa do glavnog ukora o »jednom vrlo štetnom načinu« ³ Bojanine panorame srpskog pesništva kraja XX veka. Iz probranih, nijansiranih, kadikad odveć emotivnih reči proizlazi veoma grub, surov, pa i prostački zaključak: *sumnja u intelektualnu čestitost BSP*.

Gordić je sabirao svoje argumente u dva pravca: (a) *neknjiževni kontekst*; (b) *književni aspekti*, a uz njegovu naznaku da se jedno od drugog ne može razdvojiti. Bojana Stojanović Pantović izvršila je – rezimirajmo novosadskog polemika – mnogobrojne *gestove samoporicanja*, ⁴ pa je »teško zamisliti knjigu koja bi u ovolikoj meri povlačila tamošnjim (pretpostavljenim) očekivanjima kako svojim *književnim* tako, i više, svojim *neknjiževnim* porukama«. ⁵

Neknjiževni ili istorijsko-politički kontekst. »O čijoj volji i čijoj politici je reč kritičarka je izričito kazala na samom početku svog »Predgovora«, ne hajuci ili ne znajući ko je ponajpre i najžešće, nimalo ne krijući svoje namere, pregnuo da razori 'zajedničku, respektabilnu državu'« – piše Gordić ⁶ prikriveno emocionalnim tonom. On ni jednom jedinom rečju, pak, ne spominje fatalni značaj političkog delanja *druga Slobe* ⁷ (i njegove supruge, kao sive eminencije). Dobro, ima pravo na svoje iluzije. – *Krivi su drugi, ili kriviji su drugi, ne mi; pa bi, shodno tomu, i panorama morala izgledati posve drugačije* – otprilike bi tako mogao razmišljati Gordić. Na njegov emocionalni ton i slepilo nema potrebe uzbuđivati se jer je sve to davno, davno rečeno, i to na klasičan, biblijski način: *A zašto vidiš trun u oku brata svojega, a brvna u oku svojemu ne osjećaš?* ⁸ Predsednik Milošević ne da je brvno nego balvančina! Bilo bi lepo od Slavka Gordića da sedne, presabere se i propita se hladne glave u čemu je bila poteškoća u politici koju je očigledno svojevremeno podržavao. Otuda nema o predsedniku niti pomena. A iz *Biblije* odgovor, pak, stiže odmah, bez ikakvog čekanja i odugovlačenja: *Licemjere! izvadi najprije brvno iz oka svojega, pa ćeš onda vidjeti izvaditi trun iz oka brata svojega*. ⁹ Postupi li tako, video bi panoramu Bojane Stojanović Pantović u sasvim drugačijem svetlu. Ali, ali...

Drugim rečima, nipošto Bojana Stojanović Pantović nije trebalo da se petlja sa Hrvatima, jer još nije došlo vreme za tako nešto. Ako će ga ikada i biti; a ako se već prihvatila posla, implicitna primedba je da svakako postoje drugi, pozvaniji... Kao Gordić, na primer. Jer on bi to sasvim drugačije – da *pokaže majku majčinu tim Hrvatima*, pre svega. A sve u ime tzv. objektivnosti. U pitanju je, dakle, jedno tiho *ratno stanje* a ne pokušaj prevazilaženja obostranih kulturnih trauma, pa tako i književnih. Onako kako bi svoju panoramu sastavio Slavko Gordić (kasnije ćemo videti kako, jer je on – svakako promišljeno – izredao svoje kandidate, ne osporivši pri tom baš nijedno Bojanino) – teško da bi se tako nešto moglo objaviti *u ovom trenutku* u Hrvatskoj, pa još o trošku hrvatske države: *prst u oko Hrvatima, direktno*.

Tako su i počinjali ratovi, ponajpre u elitama: verbalno, neodgovorno, olakotno. One su odgovorne u prvom redu za *ideje*, a sama *realizacija*, dakle ono što se dešavalo na terenu, često ide do neprepoznatljivosti:

Hercegovci kao metafora za naopako shvatanje države (paralelne strukture i masovna pljačka), i sa jedne, i sa druge strane. Za Ženevsku konvenciju o pravilima ratovanja ovde je možda poneko i znao, ali se ona u najvećoj meri kršila.

Ratna opcija je u nekim značajnim glavama i dalje u igri, može se implicitno zaključiti. Iz ovoga, pak, sledi da Gordić nema ama baš ni trunke sluha za diplomatski takt: odmah je počeo sa procentima, **10** kao pravi nacionalista. Jer je još uvek vreme ratno u njegovoj glavi. S druge strane, on je istovremeno *predstavnik* određene, dakako vrlo uticajne struje književnog mišljenja u Srbiji, pa je sasvim neverovatno da bi izražavao samo svoj lični stav. I u tome je, bojim se, problem. Generalno, još uvek nismo shvatili da smo teško *porażeni*, vojno i na svakojake druge načine. **11** Živimo u oblacima, i dalje. Dokle će tako biti – videće se. Ako su problem samo Hrvati – OK, moguće je. Primera ima odveć mnogo: Irci i Englezi, Indija i Pakistan, Flamanci i Valonci... Ali, ako su nam sem mrskih nam Hrvata, još mrskiji Albanci, pa muslimani, pa katolici, pa... Zaraćeni, dakle, sa vaskolikim zemaljskim šarom. Bojim se da je proteškoćica u našim glavama prvenstveno, ne u svetu.

Rečenica kojom dovršava svoju belešku zvuči vrlo mirotvorno i zavodljivo: »Saradnja je vrednost po sebi samo ako, uz poštovanje drugog, uključuje i samopoštovanje«. **12** Međutim, međutim: šta ako se radilo zapravo o *nameri uništenja drugog*, a ne o *naknadnom, prinudnom poštovanju*? Kako se onda može imati bilo kakvo samopoštovanje? I pre će biti da je u igri najobičnija *samoživost*, nipošto samopoštovanje. Iz svega proizlazi da je reč o dva *različita* književna kanona, a Gordić je pisao pod pretpostavkom o *jednom jedinom* (»objektivnom«) kanonu. Otuda ukor, otuda sumnja u intelektualnu čestitost Bojane Stojanović Pantović. A može biti da ga je ona gadno »načepila« ukoliko se prepoznao u sintagmi *miloševićvska elita*? **13** Moguće, moguće. No, ne bih to dalje istraživao. **14**

Primerba na Bojanu Stojanović Pantović: čemu ponegde natuknica *udata* **15** (iz biobibliografskih podataka u *Nebolomstvu*) kada se tako nešto nikako ne daje za predstavljeni muški pesnički svet: *oženjen* ili, što je bliže realnosti, *više puta razveden*. Pa znatan deo onih što upražnjavaju *haremski sistem*, manje javno, više tajno. Da je pravde, za njih bi više odgovarao islam, bilo bi mnogo poštenije. Ali, nema se petlje za prelaz u drugu veru...

Kada se pogledaju impresumi knjiga objavljenih u Srbiji većina je potpuno neosveščena u tom smislu. U Hrvata je to, naime, već odavno običaj, a mi se tek učimo, doduše slabašno, uz teške muke, čak i oko najobičnijih stvari: urednica/urednik; korektorka/korektor; ministarka/ministar; predsednica/predsednik. *Učiteljica* i *učitelj* je davno savladan nivo u Srbiji, ali kao da se posle toga posustalo...

Dilema: antologija, hrestomatija, panorama. Gordić upotrebljava sva tri izraza, vidim i Bojana Stojanović Pantović rabi neupitno te izraze, doduše samo u intervjuima povodom knjige *Nebolomstvo*. A u

»Predgovoru« knjizi isključivo *panorama* i *hrestomatija*. **16** svesna činjenice da je antologija ipak nešto drugo. Ne znam ko je autor »Bilješke o autorici antologije« u toj knjizi. Za poverovati je da to *nije* Bojana Stojanović Pantović, bar što se *naslova* beleške tiče. Po mom, pak, osećaju, panorama je jedno, hrestomatija za nijansu nešto malo drugo – mada bi mogla proći i kao sinonim, a antologija sasvim, sasvim treće. Sva tri pojma, naročito antologija, imaju jasne pretpostavke. Prvi i drugi pojam su, po mom saznanju, više *deskriptivni*, a treći izrazito *normativan*. U prašumi svekolikoga srpskoga pesništva prirodno je da je Bojana Stojanović Pantović morala sačiniti izbor, a retrogradne, arhaične pravce potpuno zaobići i držati se *vitalnog toka*, sve u nameri da se »hrvatskom i svakom drugom čitaocu van ovih prostora predstavi jedan presek raznolikih poetičkih i oblikotvornih tendencija koje koegzistiraju bilo naporedo, bilo u nekoj vrsti međusobne napetosti ili borbe za prevlast«. **17**

Gordić je pokrenuo i pitanje o *prostoru srpske književnosti*, i odmah se, promptno, bez zazora i dilema, izjasnio za *širi*, što po njegovim uzusima podrazumeva obavezno Hrvatsku, obavezno Bosnu i Hercegovinu, obavezno Crnu Goru, neizostavno Kosovo (on upotrebljava izraz *Kosmet*, ignorišući tako u potpunosti tamošnje Albance). **18** Tako bi i pravio *svoju panoramu/hrestomatiju/antologiju/antiknjigu*. Dobro, ima pravo na svoje kriterijume. Ali, ako ćemo se držati *rodno-krvne linije*, šta onda činiti sa Srbima iz Rumunije i Mađarske? S onima koji žive i delaju u Americi, Kanadi, Argentini, u Nemačkoj, Austriji, Švajcarskoj, u Australiji, Francuskoj, Švedskoj, Nizozemskoj... Zašto to ne spominje?

Baš na osnovu takvih kriterijuma neveselu sudbinu je doživeo Vladan Desnica: egzistirao je i stvarao u Hrvatskoj, pripada legitimno hrvatskoj književnosti, a sada ga naši Nacionalni Književni Radnici veoma naglašeno svojataju: **19** prst u oko Hrvatima, opet. Da je živ, verujem da ne bi tako nešto dopustio, i neku distancu bi svakako povukao. Kao Arsen Dedić. Uostalom, bilo bi bolje Nacionalnim Književnim Radnicima da se više pozabave, recimo, literarnom gromadom kakav je bio Miroslav Krleža. Jer pisca takvog kova i takvog usmerenja, levog po opredeljenju, jednostavno nismo imali: nema *pandana* u srpskoj književnosti. Ali, reći će mi: *nije u suglasju sa rodno-krvnom linijom, sa srpstvom*... Primitivno, posve primitivno. Takve se književnosti i gadim, i stidim.

Za 65 pesnikinja/pesnika **20** u *Nebolomstvu* je posvećeno 231 strana, uz beleške, bez sadržaja, bez »Predgovora«. Svakako je postojalo ograničenje u prostoru po autorskim, odnosno štamparskim tabacima. Ako sam dobro sabrao, u Gordića još 43 pesnika, što znači ukupno 108, što znači da bi knjiga, gledano

statistički i matematički, morala imati negde oko 450 do 500 stranica štampanih, sa sve predgovorima, proširenom biobibliografijom, pogovorima, sadržajem... Dakle, bila bi to prava »kupasara«. Da li je to baš hteo novosadski profesor? Ili je bilo poštenije reći da bi njegov izbor bio drugačiji, i ne napadati autorku potmulim, niskim udarcima.

U glavi mu je »ovdašnji pesničko-poetički red stvari i red vrednosti«, ²¹ dominantan književni kanon. Hmmm, hmmm, kahmmm... Pa, to je baš u rangu Bogdana Popovića ili – bože me 'prosti – Skerlića. Ni manje, ni više. Jedan te jedini »red stvari«, i jedan te jedini »red vrednosti«. Jedna te jedina prava, istinita, objektivna slika. Sve drugo je pogrešno. Aferim!

Prema mojemu, pak, »pesničko-poetskom redu stvari i redu vrednosti«, ako bih pravio bilo panoramu, bilo hrestomatiju, bilo antologiju, značajno mestašće, štaviše jedno od ključnijih, morala bi imati pesnikinja Melanija Gorkow. ²² Niste čuli za nju? Kako? Pa, gde živite? I ne bih pravio »kupasaru« kakvu bi da stvara Gordić sa svojih čak 108 imena ²³ niti Bojaninih 65 probranih. Opredelio bih se ili za erotsku varijantu 69 ili, pak, epskih 96. ²⁴ Ili, pre, birao bih jedan od Josić Višnjicevih *magičnih brojeva*. A Melanije nema-pa-nema ni u Gordića, niti kod Bojane Stojanović Pantović! Ali, ne pravim pitanje oko toga, ne zameram ni jednom, niti drugom. I ne bih se žestio kao novosadski profesor, onaj što se drži šifre prava, istinita slika, jer mi je u glavi neizbežni pluralizam vrednosti, a operativni metod – izbor. Sledim pomalo Todora Manojlovića: tako mogu razmišljati samo izvesni profesori! To sa pravom, objektivnom slikom je inače jedan vrlo zavodljiv, primamljiv pogled na stvari, a mogu mu poverovati samo oni malčice naivniji, neobrazovaniji ili – nije to baš sasvim moj izraz i nerado ga upotrebljavam – dogmatičniji. Kao da se zaboravilo na Rašomona, na složenost svake interpretacije.

O balvanu – još nekoliko reči: nacistička Nemačka i srpski blaženopočivši predsednik mogu se porediti samo i jedino u ovom smislu: (a) i jedan i drugi došli su na vlast sasvim legitimno, posle izbora, naročito drug Sloba, prvobitno uz nadmoćnu većinu; (b) i jedan i drugi su, potom, svoju vlast iskoristili tako što su svoje podanike pokrenuli i povelili u sasvim pogrešnom pravcu, prevashodno putem sile, što je, prirodno, naposljetku dovelo do teških poraza (»Ko se mača laća, od mača će poginuti«). I to je, bojim se, sve što se sličnosti tiče. Zakonite posledice su potom i usledile: za razliku od nas, Nemci su dostojanstveno prihvatili činjenice bezuslovne kapitulacije, većina čutke. I opet vredno radili na obnavljanju potpuno razrušene zemlje.

A razlike su ogromne: Nemačka je u svoje vreme, između dva svetska rata, bila nesumnjivo najnaprednija u naučnom, tehnološkom i vojnom smislu, bar kad je u pitanju Evropa. Kad je, pak, reč o svetu, za prvo mesto u nauci i tehnologiji u obzir dolaze prevashodno Sjedinjene Američke Države. Verovatno i tada, sada sigurno. No, treba imati u vidu i veliku interaktivnost i propulzivnost među naučnicima sveta, tako da se više evropskih, ne samo onih iz Nemačke, obrelo pred Drugi svetski rat u Americi. Nisam ozbiljnije proučavao literaturu ali se može pretpostaviti: da se nije desio Hitler sa svom svojom fatalnom politikom – pre svega, izgon, potom i namera uništenja Jevreja, koja se u velikoj meri i ostvarila – Nemačka bi po naučnim potencijalima i tehničkim rezultatima verovatno prva na svetu mogla imati atomsku bombu. Nisu bez razloga bili najcenjeniji odeli upravo za fiziku baš na nemačkim univerzitetima. Sa masovnim kako izgonom tako i odlaskom vrhunskih naučnika i profesora, nemački i, posebno, austrijski univerziteti bili su objektivno desetkovani. Ideje su otišle negde drugde.

Nije slučajno da čak i merodavni ruski vojnici sa velikim respektom gledaju na nemačka vojna iskustva u praksi i, osobito, vojnoj teoriji (primerice, Šapošnjikov, *Mozak vojske*).

Mnoge vojske su ponešto naučile baš od nemačkih generala i vojnih teoretičara. Jedna od svakako najuspešnijih u učenju, prenošenju, pa i unapređivanju iskustava – što je, na drugi način, paradoksalno imaju li se loša iskustva Jevreja sa nemačkom nacističkom mašinerijom – jeste upravo izraelska vojska. Primerice, i dan-danas veliki ugled ima nemački vojni teoretičar i praktičar, general Heinz Guderian (*Blitzkrieg*). Uspomene na tek minuli rat sa

Sandro Botticelli, *Die Verleumdung*, um. 1495.

nacističkom Nemačkom bile su veoma sveže, a negdanja JNA je ažurno prevodila njegove odabrane spise još pedesetih godina prošloga veka, ne obazirući se mnogo na razne odioznosti.

O dostojanstvu. Treba videti kako je prota Mateja Nenadović, po katastrofi što je usledila posle Karađorđevog finalnog poraza sa Turcima 1813. godine, ponizno moljakao bečki dvor da pomogne Srbima. A bez ikakvog vidljivog dostojanstva, po principu *spasavaj što se spas'ti može.* »Džaba ti politika, vojevanje, suverenost i slične kerefeke. Goli život nam samo podaj, sve ćemo prihvatiti!« Još uvek se ne odričući nasleđa *balvana*, kada je sav relevantni svet uspostavio distancu prema nama, sada su naša slamčica još jedino Rusi: ne želimo da utvimo u glavu činjenicu teškoga poraza protiv najveće vojne sile ikada formirane. I držimo se dečje logike: *puj puj pike, ne važi se više! Puj puj pike, ne važi se više!* Ili će ta logika ipak pobediti? U čuda bi se moglo poverovati jedino u slučaju da je sve vreme radila neka vrlo tajna, osobena, specijalna diplomatija. Rusi da ratuju zbog nas i Kosova? Teško. Bilo je nedavno prilike, pa nisu. Diplomatski rat – da. No, pitanje je dokle će otići u tome. Ipak su oni racionalni ljudi, kao negdanja supersila. Inače sam skeptik, i duboko sumnjam u sve te moguće ujdurme.

Ništa zato što smo, uz sveopšte odobravanje i oduševljenje ovdašnjeg srpskog i srbijanskog življa, svojevremeno teatralno ukinuli autonomiju Albancima na Kosovu (i Vojvodanima, takođe). Ništa za progon i genocid. Sada bismo im, pak, uz očuvanje staromodne svete suverenosti, dali veoma, veoma široku autonomiju, jedinstvenu u celomu svetu... I licemerno, i providno – odveć. Za Kosovo smo listom svi, bar javno, uz uobičajenu bombastičnost, ali samo – ovo se već šapatom kazuje – da nekako nestanu ti nezgodni tamošnji Šiposi. Pokušano je već, avaj! Traume su odveć duboke, i prirodno je što kosovski Albanci ne bi više sa Srbijom. A mi bismo da se taj »brak« nekako ipak sačuva... *Mlado i lijepo rukovodstvo* je najzad, posle nekih pet ili najviše desetak godina lutanja i dilema, uz koje vatrenu koje tihu podršku predsedniku u Beogradu, shvatilo šta im je činiti: bolje ikad no nikad. Ni razvod tog »braka« sa Crnogorcima nije išao baš glatko.

O naprednoj tehnologiji. U poređenju sa Nemačkom ništa slično se ne može reći za Srbiju. U rat je ušla sa zastarelim naoružanjem,²⁵ ali za YU prilike odličnim. Ni druge vojske u okruženju, uz početnu inferiornost u oružju koja se kasnije uravnotežila, nisu bile nešto bolje sreće. Jer su koristile mahom naoružanje iste klase, u defanzivne svrhe, s tom prednošću što se negdanja JNA munjevito preobrazila u srpsku vojsku,²⁶ ne dakle ni u hrvatsku, niti u bosanskohercegovačku, makedonsku ili slovenačku, i u tom smislu je imala početnu vojnu prednost, što nije bilo baš sasvim *fair* za borbu i rat. A druge su se vojske u neposrednom okruženju morale snalaziti kako su znale i umele (naročito kad je u pitanju teško naoružanje, a srpska vojska ga je imala zahvaljujući arsenalu iz negdanje JNA).

Što se babi snilo, to joj je i milo. Budući duboko nezadovoljan, posle ratova, *prvom* panoramom predstavljanja aktuelnim stanjem srpskog pesništva hrvatskim i inim čitaocima van ovih prostora, Gordić tipuje na kratak vek knjige. Mrska mu je navodna *apolitičnost*, i odmah je prevodi u odgovarajuću *političnost*: to je ono što je vrlo štetno.²⁷ *Usud politike*, kako bi rekao Miroslav Krleža još sredinom prošloga veka, »tako tragično ovjerovljena historijom posljednjega stoljeća«.²⁸ Reč je o pokušaju *prevazilaženja* političkog usuda: zašto ne ohrabriti Bojanu Stojanović Pantović u tome? Ili ćemo se prikloniti Gordićevu *većnom usudu politike*: panonsko blato, kama i krv?

Uostalom, ako su Hrvati bili tako ženerozni i dopustili našoj književnoj kritičarki da sačini panoramu srpskog pesništva za tamošnju javnost, bilo bi veoma širokogrudno od Gordića da predloži, prvo, nekom od srpskih izdavača objavljivanje knjige hrvatske poezije, a potom zamoli nekog od hrvatskih merodavnih znanstvenika da sačini panoramu *hrvatskog pesništva*, a za *srpsku javnost*, i to *o srpskom trošku*. To bi bilo širokogrudno s naše strane, pa da se isprave greške bar u hrvatskoj panorami, kad je već tako loše prošao kod Gordića pokušaj Bojane Stojanović Pantović. U izboru bi, dakle, morali biti zastupljeni i oni hrvatski pesnici antisrpskog opredeljenja iz poslednjih ratova. A i njih je svakako bilo, i to vrlo značajnih bar što se estetskog kriterijuma tiče. Koliko znam, od toga zasad nema ništa. Ni u skoroj a, bojim se, niti daljoj budućnosti. Dokaz više da smo u književnom ratu, svojevremeno eksplicitnom a sada prečutnom, implicitnom. Što je, dakako, veoma, veoma loše, po mom mišljenju. Ili, da stvaralački parafraziram Gordićeve reči, *na jedan vrlo, vrlo štetan, štaviše štetočinski način*. U svakom slučaju, mudro je što su hrvatski književnici prvi ljubazno ponudili srpskoj književnoj kritičarki da sastavi relevantan pregled ovdašnjeg aktuelnog pesništva. Da li će se setiti tuzemna literarna bratija i odgovoriti adekvatno i širokogrudno, ili će *prstom u oko*, ili naprosto sve to otčutati – ostaje da se vidi.

Da zaključim: reč je o sudaru dva načela: *ratna opcija* (Gordić) i *mirnodopska opcija* (Stojanović Pantović). Iz toga proizlaze, hteli mi to ili ne, i dva književna kanona. Tamo gde se vodi rat ne napreduju umetnost i nauka: dok topovi gruvaju, muze čute. *Inter arma silent Musae!*

S obzirom na pokidane redovne kulturne veze sa Hrvatskom – otežano praćenje periodike i knjiga – dobro je što je Božidar Jakšić sakupio objavljene polemičke tekstove u jednu knjigu. Na osnovu *Buke i besa* sam i sačinio zapis oko zagrebačkih *Filozofskih istraživanja*. To, međutim, nipošto ne olakšava posao naučnom istraživaču što namerava temeljito proučiti materijale: svagda bi, naime, trebalo da se oslanja na *originalne dokumente* kad god je to moguće. Uz sav trud priređivačev, primećujem da se u *Buci i besu*, tu i tamo, potkrala poneka korektorska greška: ako je tako u originalu – OK. A možda je reč samo o malčice

nepažljivom prekucavanju članaka (ukoliko se već nije koristio onaj ruski program za transformaciju »papirnog« teksta u elektronsku formu, *FineReader*)? Za ozbiljniji rad svakako treba konsultovati izvornike, a ovo moje je u rangu lahkog osvrtu, bez naučnih pretenzija. Iz primedbe, dakako, ne treba zaključiti da je *Buka i bes* neupotrebljiva knjiga. Daleko od toga. Štaviše, preporuka je i Bojani Stojanović Pantović da, kao Jakšić, priredi i objavi polemičke materijale oko *Nebolomstva*. Lakše je za snalaženje i pregled budući da je dostupnost izvornim dokumentima otežana višom silom, nažalost.

Prst u oko Hrvatima, direktno – da li je Božidar Jakšić²⁹ učinio tako nešto? Na prvi pogled: *i da, i ne* – zavisno od mentalnog stava i dobrih/zlih namera propitivača. Žarko Puhovski izjavljuje za zagrebački *Vjesnik* da je »riječ o formulacijama koje mogu biti sporne, ali sadržaj nije bio sporan jer se zna da je zločina nad Srbima u Hrvatskoj svakako bilo«. Uz rezervu da li je novinar(ka) sasvim tačno prenela njegove reči, prenosim i njegovu ocenu o »moralnom samoosvješćivanju zajednice«, te kako je »žalosno da se Hrvati nisu prije sjetili o tome sami pisati, a ne uvoziti ovakve tekstove iz susjedstva«. ³⁰ Ovo potonje bojim se da nije sasvim tačno. Da li je uopšte čitao Kangrgine *Švercere vlastitog života*? Ili naprosto na to zaboravio? Jakšić je, pak, u nesumnjivo dobroj nameri, ako ćemo pravo, samo *ponovio* ono što je rekao Milan Kangrga.³¹

Evo spornog mesta iz Jakšićevog članka: »Kangrga je sigurno u pravu kada ukazuje na poguban utjecaj 'Hercegovaca', ali to ne smije postati isprikom za široku javnost u Hrvatskoj koja i danas strasno brani 'heroje domovinskog rata'. Ubojstva nemoćnih staraca i starica širom Hrvatske, ubojstva cijelih porodica u gradovima u kojima nije bilo borbi, samo zato što su srpske, svakako nisu djelo samo 'Hercegovaca', nego smišljene političke strategije političke i kulturne elite u Hrvatskoj, kao uostalom i u Srbiji i u Bosni«. ³² Rekao bih, prvo, da je ovo mesto malčice neoprezno formulirano, i u tom smislu se slažem sa Puhovskim. Prosto test-pitanje: pripada li Kangrga hrvatskoj kulturnoj eliti ili ne? Pripada li Jakšić srpskoj kulturnoj eliti ili ne? Verovatno je da se i jedan i drugi *emotivno* ne osećaju delom elite, niti kulturne, niti političke. Međutim, gledano suvo *sociološki*, i jedan i drugi i te kako pripadaju kulturnim elitama. Na primer, beogradski časopis *Filozofija i društvo*, kojeg finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine, ima paralelno klasična papirna i elektronska, internet-izdanja, a nedavno je uvršćen i u svetski DOI (Digital Object Identifier) sistem, srpski ogranak, zasad kao *jedini* časopis iz oblasti filozofije i društvenih nauka u Srbiji. Šta je to nego elitni status? A osobe koje sarađuju u njemu, hteli mi to priznati ili ne, *jesu* elita. Pa tako i Jakšić.

Pitanje postavljam iznova, sa nešto malo drugačijom nijansom: pripada li Kangrga hrvatskoj kulturnoj eliti *bar sociološki*? Pripada li Jakšić srpskoj kulturnoj eliti *bar sociološki*? Prema tome, mali oprez je potreban pri upotrebi termina *elita*. U elitnim krugovima su, pak, svagda postojali *otpori* dominantnoj struji – i to baš od elitnih ličnosti *bar u sociološkom smislu*. Srpsku akademiju nauka i umetnosti, SANU, međutim, možemo tretirati kao elitni *kolektiv* jer se – koliko se sećam – niko iz njenih redova nije *javno* ogradio od proklamacija koje su složno davali, koje javno, koje tajno. I *Praxis* je svojevremeno bio elita: glavni filozofski časopis u Hrvatskoj, sa jugoslovenskim opredeljenjem, koji je bio oficijelno finansiran.

Ali, javna polemika u Hrvatskoj nije počela ovim pitanjima nego na jednostavniji, primitivniji način – naprosto *izostavljanjem* ključnih delova mesta (»kao uostalom i u Srbiji i u Bosni«), što se, naposljetku, svodi na najobičniji falsifikat. Uspostavljena je *vododelnica* oko tog mesta: *ratna struja* u Hrvatskoj, dakle, *izostavlja* delove mesta, kao što postoje i oni koji korektno citiraju tekst. Udar na Jakšića i tekst iniciran je u hrvatskom TV *Dnevniku*, dakako uz *izostavljanje* dela mesta. A već sutradan je deo tiska nastavio temu, u istom tonu. Naglašavam da prikaz i komentare dajem samo na osnovu zbirke polemikâ *Buka i bes*.

U *ratnoj opciji* su hrvatski TV *Dnevnik*, *Fokus* (više priloga), *Slobodna Dalmacija* (uz korektno citiranje mesta), ³³*Vjesnik* (više priloga, te uz objavljivanje izjave Milorada Pupovca, predstavnika srpske nacionalne manjine), *Glas Slavonije*, *Glas koncila*, *Status* iz Mostara. A evo i onih koji su branili Kangrgu i Jakšića: *Nacional*, *Novi list* (više priloga), *Novosti sedam dana* (Glasilo srpskog nacionalnog vijeća), *Feral Tribune*, *Zarez* (više priloga), *Slobodna Dalmacija – Magazin*. Jakšić je priložio knjizi i pet svojih odgovora glavnim i odgovornim urednicima, od kojih su objavljena samo dva (jedan tamo gde je bio i namenjen, riječki *Novi list*, a drugi u časopisu *Zarez*, pošto je hrvatski TV *Dnevnik* odbio da objavi ispravak).

Svi smo *unutra*: i Jakšić, i Kangrga, te vaskoliki polemikači, a svestan sam činjenice da toj dijalektici pripada i ovaj prilog. Da je, pak, nekim slučajem autor Jakšićevog članka bio, recimo, bugarski naučni istraživač iz Sofije, uopšte ne verujem da bi se pokrenula tako velika hajka, niti bilo kakva uzbuna. Koliko znam, Sofija nije ratovala sa Hrvatskom, Beograd jeste. Bugarski istraživač je, dakle, *van* hrvatsko-srpske ratne igre, pa samim tim ima pravo na nepristrasan sud. Za njega ne važi ono o *trunu* i *brvnu*. A možemo to iskazati i drugačijim rečima: prvo treba počistiti vlastito *dvorište*, pa tek onda ima smisla – i to biranim, diplomatskim rečnikom – zanovetati i stavljati primedbe na druga, susedna. I građanski red, i pristojnost, i poštovanje drugog to nalaže. Učini li se suprotno – eto nevolje, eto svađe, eto rata! Mogu razumeti hrvatske nacionaliste što strepe od Beograda budući da su suočeni sa beogradskim malčice nediplomatskim izjavama.

»Ni argument – rasprostranjen u ksenofobičnim i autističnim društvima – da nije mudro kritički analizirati stanje u drugim, susednim državama ne zvuči suviše ubedljivo.« ³⁴ Dobro. Zanimarimo na tren ksenofobična, autistička, zatvorena društva. Imam prost, jednostavan argument: da li je Kangrga potanko

analizirao stanje u srpskom društvu? Sa dobrim razlozima, on se, koliko znam, držao biblijskih pravila: prvo izvaditi *brvno* iz oka hrvatskoga, a za *trun* ćemo lako. Pitanje je ovo: da li smo mi, kao država, a i individualno, konačno izvadili taj naš srpski *balvan*? Ili nismo? Još su na slobodi glavni optuženi za Srebrenicu; hrvatska vlada, sa

dr Ivom Sanaderom na čelu, odlučna je u tome, bez obzira na gundanja, proteste, demonstracije povodom »Bljeska« i »Oluje«. I ne drži se principa kojeg se očito pridržavaju srpske vlasti: *jedan korak napred, dva nazad*. I tu, dakle, znatno zaostajemo. – Imamo li onda prava da čeprkamo po oku bližnjega kad još nismo izvadili brvno iz oka vlastitoga? Ako smo *unutra*, ako još nismo iščupali taj naš *balvan*, zapravo je više njih nažalost, imamo li prava na javnu kritičku objekciju glede susjedstva? Jakšića jedino opravdava činjenica to što je naprosto *ponovio* ono što je svojevremeno rekao Kangrga. Da te okolnosti nema, i bez obzira na njegovo iskreno uverenje da to radi iz dobrih namera, bojim se da bi ga prepoznali kao najobičnijeg

Sandro Botticelli, *Altarretabel, Haupttafel: Thronende Madonna, vier Engel und Heilige*; detail, um. 1490.

nacionalistu/šovinistu. Jer je *unutra*. Da je nekim slučajem u svojstvu istraživača iz Sofije, dakle kao Bugarin, bila bi posve druga priča. To je već sasvim *van*. Dakle, slobodno je svakom kritički analizirati stanje u drugim, susjednim državama. No, zanemari li stanje u vlastitoj zajednici, onda nema šta da se čudi što će ga etiketirati na svakojake načine, pa tako i kao nacionalistu ili šovinistu. Malu razliku *unutra* i *van* trebalo bi svagda imati na umu.

Argument sa Charlesom Wright Millsom (Čarls Rajt Mils), u mojoj interpretaciji, u rangu je bugarskog istraživača, ne beogradskog ili zagrebačkog sa srpsko-hrvatskom poteškoćicom: u odnosima sa SAD naprosto ne možemo biti *unutra*, onako kao što smo sa Hrvatima. Mnogi u svetu proučavaju Ameriku i njene mislioce prevashodno iz *akademskih razloga*. Pa tako i Jakšić sa Wright Millsom. A ovo sa Hrvatima nije baš sasvim akademski, nažalost. Egzistencijalna je osnova kako za nas, tako i za njih. I zato je dobro imati malo sluha za diplomatski takt.

Iz celokupne polemičke situacije oko Jakšića može se zaključiti da je Hrvatska jedna – za balkanske prilike (u geografskom smislu, ne u vrednosnom) – ozbiljna država, sa razvijenim javnim mnjenjem, sa lepezom različitih stanovišta, sa adekvatnim političarima koji su na pravim mestima... Takođe i sa svojom značajnom ratnom opcijom u političkoj i kulturnoj eliti. Otprilike onako kao što je i u Srbiji, a koju je Gordić delimice javno artikulisao (potenciranje evroskepticizma, autohtonost, odnosno izolacija Srbije, ugroženost srpstva i njenog identiteta, narušavanje ionako bednjikavog međunarodnog ugleda) s jedne strane. Kao što je, s druge, bilo onih koji su, posle ratnih strahota, pružili ruku Beogradu i Srbiji, odnosno Zagrebu i Hrvatskoj; a uticajna struja hrvatskih intelektualaca i novinara zaštitila je Božidara Jakšića u ovom iznenadnom gromu koliko je mogla.

Dakle, iz krize oko *Filozofskih istraživanja* Hrvatska je očigledno izašla nešto ojačanija: na prvom mestu, nije udovoljila zahtevima što ih je istakla parastruktura. Njih je precizno izneo Jure Zovko: »Očekujem da će glavni urednici časopisa i oni koji su odobrili njegovo financiranje jednostavno podnijeti ostavke, jer to nema veze sa znanošću«. ³⁵ Da je bilo ikako moguće, zatražio bi najverovatnije demisiju cele hrvatske vlade, i najdragocenijeg među njima – ostavku premijera dr Iva Sanadera. A u senci Ivić Pašalić trlja ruke, sva je prilika. Ali, ako se pažljivije osmotri slučaj, Jure Zovko i nije baš tako naivan i znanstveno nepristrasan. Pre svega, *deo* broja *Filozofskih istraživanja* nije bio ubičajen, redovni, sa recenzijama uz svaki članak. U pitanju je *Hommage* za osamdeseti rođendan Milanu Kangrgi, i sadrži 22 priloga njegovih kolega. Objavljen

je i posebno, kao separat, uz (pod)naslov *Mogućnosti i granice etike u djelu Milana Kangrga*. Kakva je praksa povodom slavljeničkih *Hommagea*? Saradnici se, po pravilu, angažuju *po pozivu*, dakle iznimno, van redovne procedure. Dobri kolegijalni običaji nalažu da se prilog obavezno objavljuje kad je već došao *po pozivu*: nije baš kolegijalno praviti nezgodaciju slavljeniku na zalasku karijere i života, a priložničar *po pozivu* sigurno bi se osetio prevarenim – za slučaj da mu se ne objavi tekst. Gorak okus osetio bi kako slavljenik tako i priložničar, sasvim sigurno. Onda čemu sve to? Zato je dobro držati se ustaljenih kolegijalnih običaja. A Jure Zovko bi da se postavi kao *cenzor*, i bez obzira na činjenicu što je u pitanju *Hommage* nesumnjivonajpoznatijem živom hrvatskom filozofu, i bez obzira što je reč o starom, već svima znanom kolegi sa prilogom. Bezdušno, veoma hladnokrvno gaženje preko živih. A, bogami, i preko mrtvih. Dobre kolegijalne običaje Zovko je okačio o čiviluk, i zasukao rukave. Da ikako može, Kangrgi bi najradije rekao da nije filozof, da nije ni znanstvenik, dakle da ne treba ni objavljivati *Hommage* povodom njegove osamdesetogodišnjice... Ponajbolje bi bilo da je odavno *na onomu svetu*, blaženopočivši, mrtav. Bilo bi još odličnije da se Kangrga uopšte nije ni rodio. Ali, na Zovkovu žalost, stvari stoje malčice drugačije, ipak. A ako se već mora priznati činjenica Kangrgine egzistencije i njegovog filozofskog rada, onda bi došli u obzir samo nabačaji iz njegovog, Zovkovog, viđenja stvari. Jer je to *jedina i prava znanost*.

Šta je zapravo znanost, odnosno nauka? Ne može se znati ako nešto *nije* objavljeno. A ako je publikovano, pa uvidimo da *nije* znanost? U svakom slučaju, postoji bitna razlika: u jednom slučaju radi cenzorski nerv, u drugom ne. Po mentalnom sklopu, Zovku očigledno nije stran taj posao, cenzorski, čim autoritativno izjavljuje šta je znanost, a šta nije. Postoje, dakako, i rubna područja nauke. Ali, to njega očito ne interesuje: sekira je tu, panj je tu. *Seci!*

U moru ponavljanih argumenata veoma me je prijatno iznenadio smireni, staloženi članak Tomislava Klauškog, »Parastruktura. Kad krokodili dolaze«, objavljen u *Slobodnoj Dalmaciji – Magazin*. Mada pisan na novinarski način, u rangu je ozbiljne sociološko-političke analize, sa pouzdanim, uverljivim argumentima. Prema tome, *ni buka, ni bes*. Neupućenom posmatraču, naglašava autor, politički događaji u Hrvatskoj mogu ličiti na *niz nepovezanih incidenata* (otuda *buka i bes*). I zaista, da nije bilo njegovog vrlo instruktivnog članka ponašao bih se baš kao *slon u staklarskoj radnji*. Ne mogu biti upućen jer nemam pravih, adekvatnih informacija.

Iz teksta Klauškog može se zaključiti da su parastrukture veelika muka Hrvatske. Šta su one? Evo, prvo, efektne definicije na metaforičan način: »Parastrukture su kao krokodili: pritaje se ispod površine čekajući prvu priliku da iskoče u potrazi za plijenom«. [36](#) Veoma uticajni hercegovački lobi udario je temelje parastrukturi, tj. *paralelnim strukturama vlasti*. Za tu političku, društvenu i civilizacijsku devijaciju termin je uveo dr Ante Čović, profesor etike na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, nekadašnji ministar znanosti u hrvatskoj vladi.

Paralelna struktura vlasti reflektuje se na globalnu kontrolu države i društva, kao i na sistematsko prisvajanje materijalnih dobara, a njen metod je smišljeno stvaranje krize i haosa, te rušenje legitime vlasti. Ona se, dakako, ne drži *demokratskih pravila* i zato je stalna opasnost po državu. Otuda pogođena metafora o krokodilu. Ivić Pašalić je finalizovao paradržavne strukture, čije je temelje postavio Gojko Šušak. Prema tome, Božidar Jakšić, kao osoba iz Beograda, dakle *neprijateljskog grada*, [37](#) našao se u čeljustima parastrukture.

Važi li obrnuto: *prst u oko Božidaru Jakšiću*? Izgleda mi da se upravo to desilo, sudeći bar po merodavnom komentaru Tomislava Klauškog: »Časopis sa spornim člankom nije još bio ni distribuiran, a već je kolao parastrukturama. Jakšić je u međuvremenu *očajnički slao pisma redakcijama* (kurziv D. B.), tražeći da se objavi ispravak, objašnjavao da se on godinama borio protiv Miloševićeva režima, da nije velikosrbini i tome slično. Njegov glas, međutim, nije se čuo. Parastruktura je efikasno obavila svoj posao«. [38](#)

Radi orijentacije, citiram još jedno oveće mesto iz članka: »Bez HDZ-a parastruktura ne može preuzeti vlast. Ona je uspešna u stvaranju kaosa, dizanju pučističke atmosfere, potenciranju euroskepticizma, izolaciji Hrvatske i narušavanju njezina međunarodnog imidža. Ali još uvijek nema političku snagu pomoću koje bi preuzela vlast. (...) Sanader je prije tri godine na jedvite jade, uz pomoć zaštitara i izbornog inženjeringa, oteo stranku iz Pašalićevih ruku. Time je obavio Račanov posao i odstranio Pašalića s političke scene.

Kreator parastrukture pritajio se zajedno sa svojim sljedbenicima«. [39](#)

Engleski ideal. Pre podne žučna, ogorčena raspra u Parlamentu između dva poslanika prijatelja, a posle podne, kao da se ništa nije desilo, isti parlamentarci igraju spokojno golf. Ljudski kvaliteti su jedno, a politička ubeđenja nešto sasvim drugo. Sasma smo zeleni u tom smislu, i mnoga prijateljstva su se u dramatičnim trenucima razlaganja Jugoslavije raspadala veoma lako upravo zbog političkih ubeđenja. Zagrebački *praksisovci* su očigledno bili nešto krući glede pružanja ruke svojim političkim neistomišljenicima, mahom nacionalno obojenim ličnostima, i to u časima kada su se ovi nalazili u velikim neprilikama, pa i tamnicama. Beograd je, čini se, svojevremeno bio za nijansu drugačiji: podržavao je proganjane, primerice Vladimira Šeksa, Šešelja, Aliju Izetbegovića. Ali ne i Adema Demaćija, koliko se sećam. Veliko je pitanje kako bi se *danas* Beograd ponašao prema mogućim neistomišljenicima. Test je Kosovo, odavno vrlo vrela »krompir« koji se, i posle dosta godina, nipošto ne hladi. Štaviše, žar se još više podstrekava u našoj – smem li reći – ludosti: novo/staro ratno stanje?

Dušan Bošković

1 »Podešavanje slike«, *Letopis Matice srpske*, septembar 2006, knj. 478, sv. 3, str. 476.

2 *Isto*, str. 474.

3 *Isto*, str. 476. Evo rečenice u celini: »Što vreme bude više odmicalo, sve će se bolje videti kako je hvaljena *apolitičnost* ove panorame *politična* na jedan vrlo štetan način«.

4 *Isto*, str. 476.

5 *Isto*, str. 474.

6 *Isto*, str. 474.

7 Svoju vidljiviju istorijsko-političku ulogu počeo je – ako se dobro sećam – negde u drugoj polovini osamdesetih godina prošloga veka kao *drug Sloba*. Oduševljeno i iz milošte, tako ga je svojevremeno »mali čovek« iz mase nazivao, ali je taj izraz bio u opticaju i među partijskim saborcima. Bilo je i smešno i tužno kako se njegov kadar, preko noći, presaldumljivao sa *drug* na *gospodin*, a još komičnije izgledaju prvobitni otpori, sasvim zvanični, *uvođenju višepartijskog sistema* (na sugestiju Ante Markovića, premijera savezne vlade, svim republikama). Tu su se već mogla videti istorijska i sistemska ograničenja u stanovištu pojedinih *praksisovaca*. Jedan od njih je postao i glavni ideolog u tom krugu.

8 Mat. 7, 3.

9 Mat. 7, 5.

10 Vid. *isto*, str. 474. I ovde važi ono o *trunu* i *brvnu*. Kako to da su volšebno nestale poslastičarnice koje su širom Srbije držali Albanci/Goranci? Možda ih je ostalo nešto vrlo malo samo u najvećim gradovima, inače su u svim manjim mestima munjevito nestale: opasnost od naglašeno neprijateljskog okruženja i linča, svakako. Na primer, u jednom gradiću u užičkom kraju svojevremeno ih je bilo čak tri, a uz kudikamo manji broj stanovnika; pa neko vreme mesto uopšte nije imalo nikakvu poslastičarnicu; pa se najzad pojavila jedna krmeljiva, *naše gore listak*... Dakle, i mi smo isto tako vredno radili na procentima, na više strana, ne samo s Albancima. Ali to Gordić, naravno, ne računa: bavi se sitničavo samo *trunovima*, ne i *brvnom*.

11 U ozbiljnih naroda, iz činjenice bezuslovne kapitulacije, po pravilu, sledi i *temeljna revizija identiteta*: hladnokrvno se podvuče crta, sabere gde su bile greške, izvuče se pouka, gradi se *nova vizija*. Sjajan primer daju Nemačka i Japan.

12 »Podešavanje slike«, str. 476.

13 Vid. Bojana Stojanović Pantović, *Nebolomstvo*. Panorama srpskog pesništva kraja XX veka, Hrvatsko društvo pisaca / Durieux, 2006, str. 8.

14 Izgleda mi, uostalom, da su od objave ove knjige pokrenute još neke polemike, na primer ona koju je inicirala Radmila Lazić. Evo šta prvo kaže Bojana Stojanović Pantović: »Provokativno i katkada trivijalno tretiranje erotike i seksualnosti (kao npr. u najnovijoj knjizi Radmile Lazić, *Doroti Parker Bluz*) samo je jedan doduše izborni, nesankcionisani ventil, verifikovan pre svega od strane muških autoriteta koji sada ovakvu poeziju nazivaju 'autentičnom', u situaciji kada je pravi kritički, individualizovani govor o ostalim aspektima našega (pa i ženskoga) statusa *sada i ovde* praktično još nepoželjan« (*Nebolomstvo*, str. 13). – Tačno tako: još uvek smo u duboko patrijarhalnom okruženju, a i onaj muški svet što se bavi književnom kritikom, koji je stihove iz *Doroti Parker bluz*a protumačio kao autentičnost ili, preciznije, »autentični potres«, očigledno je da nije prevazišao to stanje, nije se dovoljno emancipovao kada su u pitanju rodne prilike. Pesništvo RL bar iz te knjige: *oplakivanje svoje žalostive Stojne*. (Od *Stojka* izvedenica.) Po mom pak iskustvu, žensko biće je ipak, ipak nešto posve, posve drugo. A za *izvestan soj* kako muškaraca tako i dama svakako je pogođen baš takav ton. No, ne bih ovde sada na RL drvlje i kamenje, bez obzira na njeno pogrešno shvatanje književne kritike: značajna je u feminističkom pokretu (neizostavno ga treba podržati, i ja ga podržavam već nekoliko decenija, praktično od svoje najranije mladosti, i javno, i privatno); dragocena je i kao antiratni glas. Potom tek sledi i njeno pesništvo, ali ona u moju ličnu pesničku antologiju ipak ne ulazi.

15 Vid. str. 245, 246. Izvesno opravdanje može biti jedino u činjenici što su se dve pesnikinje udale za poznate književne radnike, od kojih je jedan predstavljen u panorami. Ali, ako se već insistira na tom podatku, zašto ne reći *oženjen* tom-i-tom pesnikinjom? Nehotični znak ostataka patrijarhalizma i kod veoma emancipovanih dama?

16 *Isto*, str. 8.

17 *Na istom mestu*.

18 U tome ga dosledno prati Saša Radojčić (»Poezija kraja veka«, *Beogradski književni časopis*, br. 5, 2006, str. 198-201), doduše uz malene nijanse i nešto veću uravnoteženost. Kada je, pak, u pitanju ovakav tip knjige (panorama/hrestomatija/antologija), mnogi komentatori lahke ruke i odveć brza pera ponašaju se

napodobit one priče o magarcu, ocu i sinčiću - *Svijetu se ne može ugoditi*. Ko je zapravo magarac u svemu ovome? Otac je lepo shvatio naposletku, ali ovi naši komentatori...

19 Kad je trebalo, za njegova života – nisu: jedan od svakako najboljih romana na južnoslovenskim jezicima *Proljeća Ivana Galeba* nije dobio *NIN*-ovu nagradu; zvanični Beograd, pa ni Novi Sad, tačnije *Letopis Matice srpske*, nisu ga prihvatili.

20 Podatak da je zastupljeno 64 pesnikinje/pesnikâ u panorami Bojane Stojanović Pantović («64, koliko i polja na šahovskoj tabli» - S. Radojčić, »Poezija kraja veka«, str. 198), može se opravdati jedino kao *pesnička razbarušenost*. U tom svojstvu, mogu imati prava na svakojake čudnovatosti. Somborskom pesniku mora da se dopala ideja o vezi između navodnih šahovskih polja Bojane Stojanović Pantović i poznate hrvatske *šahovnice* iz državnog grba (i na zastavi je Hrvatske takođe). Ali je ipak nije izveo. Za *književnog kritika*, međutim, ne bi trebalo da bude ikakvog pardona: pokazao se naprosto kao loš računčija. Dakle, jedan minus u pouzdanosti teksta.

21 »Podešavanje slike«, str. 473.

22 Živi na Tasmaniji, a piše na srpskom jeziku.

23 Očigledno misli da smo književno u rangu Francuza, Engleza, Nemaca ili nedostižnih ruskih pesnika.

24 Da je bilo iole ljubavi između hrvatskih i srpskih političkih i kulturnih elita – ništa se od ovoga ne bi desilo. Ta je država (»druga Jugoslavija«) – prvo DFJ, pa FNRJ, na kraju SFRJ – pre ličila na prisilan brak, brak iz računa. Rat, krv i nasilništvo pokazuju samo činjenicu da »brak« nije *na vreme* razveden. Oni sa malo bogatijim bračnim statusom znaju za tanani jezičak ravnoteže u emocionalnim odnosima: kada pređe u obostranu *negativnu ljubav* ili, preciznije, *strasnu mržnju*, brak je nemoguće razvesti, a čest je slučaj da se takve odiseje završavaju ubistvom/samoubistvom.

25 Veoma dobro se to moglo videti u sukobu sa NATO-om 1999. godine. Srpska vojna avijacija nije imala šta da traži pred daleko nadmoćnijom vojnom vazdušnom flotom, opremljenom najsavremenijim aparatima, uz to i utreniranom.

26 Tužno je videti nepregledno more vojnog arsenala – topovi, kamioni, pokretne radio-stanice, poljske kuhinje – koje je, pod vedrim nebom, kadikad uz kišu i snegove, dakle bez ikakve zaštite, sada smešteno u prostranoj kasarni Požega, a skupljano je sa raznih strana širom Jugoslavije pri povlačenju (o, sebičnosti sveta!). I ničemu sada više ne služi sem, možda, kao uspomena na jedno traumatično i košmarno vreme. Pitanje je trenutka kada će vojna komanda dati naređenje da sve to ode u – otpad, staro gvožđe. Jer više nije – očigledno je – ni za kakvu dalju prodaju kad se već nije prodalo u poslednjih deset-petnaest godina. Trenutno okupira samo dragocen gradski prostor koji bi se mogao iskoristiti u praktičnije svrhe. Trofejna, zastarela JNA-tehnologija koja kisne i ne održava se više ni na koji način. Koliko li je takvog vojnog arsenala u drugim, većim kasarnama?

27 »Podešavanje slike«, str. 476.

28 M. Krleža, »O tendenciji«, *Izvanredni plenum Saveza književnika Jugoslavije (10–13. novembra 1954)*, Izdanje Saveza književnika Jugoslavije, Beograd 1955, str. 12.

29 U članku »Intelektualni prkos Milana Kangrga«, *Filozofska istraživanja*, 2004, sv. 3–4, str. 741–756.

30 Citirano prema knjizi *Buka i bes*, Edicija Braničevo, Požarevac 2005, str. 55–56.

31 »Ono što je ovdje bilo imputirano Jakšiću, moje su teze, *doduše iskrivljene* (kurziv D. B.), iz knjige *Šverceri vlastitog života*, a Jakšić je to samo ponovio« – izjavio je Kangrga u intervjuu *Zarezu* (*Buka i bes*, str. 126). Iz podastrog kurziva što sam ga obeležio s razlogom nije proizišla nikakva javna polemika: da je, pak, Kangrga insistirao kod Jakšića na sasvim adekvatnoj interpretaciji svojih teza u javnosti bi se pokazao najpre kao sitničava osoba koja ne vidi mnogo krupnije stvari. Hegelovac u dobrom smislu: savršeno razaznaje šumu od drveća.

32 Citirano prema knjizi *Buka i bes*, str. 29–30.

33 Oprez: *Slobodna Dalmacija – Magazin* ima komentar potpuno drugačijeg usmerenja.

34 B. Jakšić, »Post scriptum«, *Buka i bes*, str. 134.

35 Izjava dnevnom listu *Vjesnik*, citirano prema knjizi *Buka i bes*, str. 56.

36 Citirano prema knjizi *Buka i bes*, str. 84.

37 »A čak je i 80. rođendan filozofa Milana Kangrga iskorišćen za dizanje hajke na srpskog filozofa Božidara Jakšića i *ponovno pozivanje na ugrozu s Balkana*.« (Kurziv moj, citirano prema knjizi *Buka i bes*, str. 84.)

38 Tomislav Klauški, »Parastruktura. Kad krokodili dolaze«, objavljeno u *Slobodnoj Dalmaciji – Magazin*, subota, 12. mart 2005. Citirano na osnovu *Buke i besa*, str. 89. *Slobodna Dalmacija* (*doduše*, nije *Magazin*) objavila je i članak sasvim suprotnog tona (Josip Jović, »Filozofsko kukavičije jaje«).

39 Citirano prema knjizi *Buka i bes*, str. 91.